

РОЗДІЛ 7. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ РОБОТИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З НАВЧАЛЬНИМИ ТЕКСТАМИ

TO THE QUESTION OF THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE DIDACTIC SYSTEM OF DIFFERENTIATION OF THE WORK OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH EDUCATIONAL TEXTS

У статті наголошено на актуальності застосування диференціації роботи учнів з текстами у початковій школі, що зумовлює доцільність розроблення відповідної дидактичної системи та її апробацію в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти України.

Коротко описано теоретичні основи дидактичної системи диференціації роботи учнів початкової школи з навчальними текстами. Зокрема це з'ясування сутності поняття «диференціація навчання», що передбачає аналіз довідкової й науково-методичної літератури та порівняння виявлених тлумачень, уточнення визначення. Важливим також є розрізнення і розмежування термінів «диференціація навчання» й «диференційоване навчання». Доцільним є аналіз результатів досліджень науковців та публікацій методистів щодо відображення різноманітності диференціації навчання. Узагальнені результати аналізу навчально-методичної літератури – це основа для розроблення типів і видів диференціації роботи з навчальними текстами учнів початкової школи та, разом з тим, їх ефективного застосування в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Окремого розгляду потребує історичний аспект проблеми. Зокрема йдеться про врахування досвіду застосування диференціації навчання учнів для пропедевтики негативних аспектів й упровадження позитивних напрацювань.

Крім того, для комплексного розгляду теоретичних основ дидактичної системи диференціації роботи учнів початкової школи з навчальними текстами, доцільним є розгляд поняття «текст», уточнення (з необхідним обґрунтуванням) поняття «навчальний текст», здійснення аналізу праць вітчизняних і зарубіжних вчених з метою виявлення ідей і пропозицій щодо розрізнення текстів за різними критеріями для розроблення класифікації навчальних текстів. Зазначена узагальнена інформація також необхідна для оптимального добору текстів та їх опрацювання учнями початкових класів із застосуванням диференціації навчання.

Ключові слова: диференціація навчання, текст, робота з текстами, навчання учнів, початкова школа, дидактична система, теоретичні основи.

The article emphasizes the relevance of using differentiation of students' work with texts in primary school, which determines the expediency of developing an appropriate didactic system and its testing in the educational process of general secondary education institutions in Ukraine.

The theoretical foundations of the didactic system of differentiation of work of primary school students with educational texts are briefly described. In particular, this is a clarification of the essence of the concept of "differentiation of learning", which involves the analysis of reference and scientific and methodological literature and a comparison of the identified interpretations, and a clarification of the definition. It is also important to distinguish and delimit the terms "differentiation of learning" and "differentiated learning". It is advisable to analyze the results of research by scientists and publications by methodologists on the reflection of the diversity of differentiation of learning. The generalized results of the analysis of educational and methodological literature are the basis for developing types and types of differentiation of work with educational texts of primary school students and, at the same time, their effective application in the educational process of secondary education institutions. The historical aspect of the problem requires separate consideration. In particular, it is about taking into account the experience of applying differentiation of student learning for propaedeutics of negative aspects and the introduction of positive developments.

In addition, for a comprehensive consideration of the theoretical foundations of the didactic system of differentiation of work of primary school students with educational texts, it is advisable to consider the concept of "text", clarify (with the necessary justification) the concept of "educational text", analyze the works of domestic and foreign scientists in order to identify ideas and proposals for distinguishing texts according to various criteria for developing a classification of educational texts. The specified generalized information is also necessary for the optimal selection of texts and their processing by primary school students using differentiation of learning.

Key words: differentiation of learning, text, work with texts, student learning, elementary school, didactic system, theoretical foundations.

УДК 371.39:5

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/87.51>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Шевчук Л.М.,

канд. пед. наук,

ст. науковий співробітник відділу

навчання мов національних меншин

та зарубіжної літератури

Інституту педагогіки Національної

академії педагогічних наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Для сучасних учнів надзвичайно важливою є здатність знаходити й опрацьовувати текстову інформацію з різноманітних джерел. Актуальним є формування відповідних здатностей, умінь, навичок, компетентностей, починаючи з початкової школи,

що зумовлює доцільність вивчення досвіду й науково-методичної літератури, пошук ефективних шляхів, підходів, способів, розроблення дидактичних та методичних систем, педагогічних технологій тощо та їх апробацію в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика дослідження охоплює цілий комплекс питань, що зумовлює доцільність врахування напрацювань низки вітчизняних і зарубіжних вчених таких як:

- Б. Беккер, Р. Білик, В. Бондар, О. Братанич, Л. Брюнінг, С. Бьоллер, Г. Васьківська, Р. Вецковський, К. Вінцентіус, Л. Гааф, К. Гоцуляк, С. Гжегожевська, Т. Дейніченко, І. Дичківська, Л. Жовтан, Д. Каспарі, В. Кизенко, О. Кузьміна, Р. Лау, О. Ніколаєв, О. Савченко, Т. Саум, П. Сікорський, А. Терещук, К. Е. Томлінсон, Я. Фруктова, Г. В. Хейманн, А. Хольцбредер, С. Чиж та ін., – присвячених диференціації навчання учнів;

- О. Андрієць, Д. Баранник, М. Вашуленко, Г. Гадамер, Л. Златів, М. Зяблюк, А. Канищенко, Я. Кодлюк, І. Ковалик, В. Кремень, С. Кримський, О. Лобчук, М. Пентиліук, І. Попова, Л. Романовська, В. Русанівський, О. Тараненко, Н. Чепелева, В. Шабуніна та ін., – у яких розглянуто поняття «текст», «навчальний текст» та різні аспекти роботи учнів з текстами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Гіпотетично формуванню умінь і навичок роботи учнів з текстами, розвитку текстової й текстотворчої компетентностей сприяє застосування в освітньому процесі диференціації роботи з навчальними текстами, починаючи з початкової школи. Реалізація зазначеного можлива завдяки розробленню й апробації відповідної дидактичної системи, що, у свою чергу, потребує чіткого окреслення теоретичних основ.

Мета статті: обґрунтувати й коротко описати теоретичні основи дидактичної системи диференціації роботи учнів початкової школи з навчальними текстами.

Виклад основного матеріалу. Для ефективного застосування диференціації роботи учнів з навчальними текстами у сучасному освітньому процесі необхідним є чітке усвідомлення сутності поняття «диференціація навчання».

У довідковій літературі розміщено такі тлумачення:

- «диференціація» – це «поділ, розчленування чогось окремі різні елементи» [2, с. 224];
- «диференціювати» – «розділяти, розчленувати що-небудь окремі різні елементи» [2, с. 224], «виділяти, відокремлювати одну частину від іншої, розрізняти» [5];
- «диференційований» – «узгоджений з певними правилами, умовами; розділений, неоднаковий» [2, с. 224].

Відповідно до «Словника синонімів» синоніми до слова «диференціювати» – це:

- ділити, розділяти, розбивати, роздрібнювати, дробити на частини, розкладати, підрозділяти, класифікувати [6];
- відрізняти, розрізняти [6].

Синоніми до поняття «диференціація» – градація, розбивка, класифікація.

Вітчизняні науковці (Г. Васьківська, С. Гончаренко, Т. Дейніченко, І. Дичківська, Л. Жовтан, В. Кизенко, О. Савченко, П. Сікорський, Я. Фруктова та ін.) перелічують різні аспекти диференціації навчання: створення спеціалізованих освітніх закладів і класів, використання різних навчальних програм та / або різнорівневих завдань, урахування індивідуальних особливостей учнів й відмінностей між ними, застосування в освітньому процесі роботи у групах тощо. Водночас, розглядаючи диференційоване навчання, вчені пишуть про відмінності елементів дидактичної системи, урахування індивідуально-типологічних особливостей учнів та поділ їх на типологічні групи та ін.

Описане спричинює труднощі у розмежування понять «диференціація навчання» й «диференційоване навчання», що є актуальним у контексті дослідження. Наприклад, Я. Фруктова [14] вважає диференціацію навчання способом організації освітнього процесу і пише про:

- різноманітність таких елементів дидактичної системи як мета, форми, методи, зміст та ін.;
- роботу учнів у групах;
- урахування індивідуально-типологічних особливостей учнів.

Г. Васьківська [1] розглядала поняття «диференціація навчання» як освітній процес, для якого властива різноманітна (залежно від методів і прийомів) робота груп, створених із урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів освіти.

На думку Т. Дейніченко [3], диференціація навчання – це організація роботи учнів, варіативної за змістом, методами та ін. Способом реалізації диференціації навчання вчена вважає групову роботу.

В. Кизенко пише про «врахування індивідуально-типологічних особливостей учнів завдяки їх організації в групи, різні за побудовою процесу навчання» [4, с. 5], та, водночас, про те, що завдяки застосуванню диференціації навчання відбувається забезпечення комфортних умов для здобувачів освіти.

Цікавими є напрацювання з проблеми німецьких вчених. Так, Г. В. Хейманн (H. W. Heumann), Л. Брюнінг (L. Brüning), Т. Саум (T. Saum), К. Вінцентіус (Ch. Vincentius), Р. Лау (R. Lau), С. Бьоллер (S. Böller) пишуть, що диференціацію слід розглядати як «збірний термін для всіх дидактичних, методологічних та організаційних заходів», які застосовують в освітньому процесі для того, щоб ураховувати відмінності між учнями та надавати індивідуальну підтримку [20, с. 2].

М. Бьонш (M. Bönsch) зазначає, що «диференціація навчання» – це підхід, для якого властива різноманітність змісту та «приналежність учнів до навчальних груп відповідно до певних критеріїв» [19, с. 14].

Автори книги «Диференціація для малої дитини» («Differentiating for the Young Child») [22] Дж. Ф. Смутни (J. F. Smutny) та С. Е. фон Фрейд (S. E. von Fremd) пишуть про врахування відмінностей між учнями та коригування програми з урахуванням вікових особливостей здобувачів освіти та ін.

У контексті дослідження важливими є напрацювання відомої української вченої О. Савченко, яка внесла вагомий внесок у дидактику початкової школи) та вважала диференціацію принципом навчання, писала про виконання учнем або групою учнів різнорівневих завдань [9], що створює сприятливі умови для навчання кожного здобувача освіти.

Водночас у науковій літературі уміщено й трактування терміну «диференційоване навчання». Так, вітчизняний науковець П. Сікорський на сторінках монографії «Теоретичні основи диференційованого навчання» [10] пропонує трактування згаданого поняття як «цілісної системної форми навчання», реалізація якої передбачає створення спеціалізованих закладів загальної середньої освіти і класів, груп учнів за спільною ознакою, навчання згідно з різними типовими навчальними планами й програмами, максимальне врахування вікових особливостей та індивідуальних можливостей здобувачів освіти як суб'єктів учіння.

Польська дослідники дотримуються інших переконань. С. Гжеґожевська (S. Grzegorzewska) на сторінках одноосібної монографії «Диференціація навчання у молодших класах» («Różnicowanie kształcenia w klasach początkowych») пропонує таке трактування поняття «диференційоване навчання»: «такий спосіб організації роботи на уроці, за якого учні більшу частину часу займаються цікавими й цінними з їхньої точки зору завданнями» [23, с. 33]. Разом з тим вчена наголошує на важливості узгодженості завдань із навчальною програмою та уточнює, що особливості стосуються форм організації роботи учнів, методів і змісту навчання, оцінювання та ін.

За Р. Вецьковським (R. Więckowski) [24], «диференційоване навчання» – це «інструментальна категорія» для забезпечення оптимальних результатів, для якої характерна змістова, організаційна й змістово-організаційна категорії диференціації навчання. Це форма впливу на особистість для досягнень у навчанні й вихованні. Організація диференційованого навчання потребує урахування відмінностей між учнями.

Щодо форм і типів диференціації навчання у науковій літературі [4; 7; 11; 21] уміщено таку інформацію:

- зовнішня і внутрішня диференціація навчання;
- диференціація між школами, потоками, класами, групами;

– поділу учнів на гомогенні групи залежно від віку, статі, рівня розвитку та / або навчальних досягнень, темпу засвоєння навчального матеріалу, здоров'я та ін.;

– відмінності таких елементів дидактичної системи як зміст, форми навчання, методи та ін.;

– навчання у групах (гомогенних, гетерогенних);

– різнорівневість завдань та ін.

О. Савченко [8], розглядаючи диференціацію навчання у початковій школі, перелічувала такі способи реалізації внутрішньої диференціації як застосування завдань на вибір та різної кількості завдань, дозування допомоги педагога, робота учнів у групах.

Водночас в основі дидактичної системи диференціації роботи учнів з навчальними текстами чітке усвідомлення сутності поняття «текст» (з лат. *textus* – тканина, поєднання, в'язь, зв'язок, сплетіння, побудова). Зокрема у довідкових виданнях вміщено такі трактування:

- «сукупність записаних слів, що складають логічну або мистецьку цілість» [12, с. 119];

- «закінчений твір, що має власну внутрішню структуру, певну побудову та є продуктом монологічного або діалогічного мовлення, вираженим в усній або писемній формі» [11, с. 123];

- «писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною заданістю» [13, с. 704];

- складна різнорівнева система, зовнішні характеристики якої виражені через

- довжину речень, добірку слів – різних частин мови тощо, внутрішні – «смісл повідомлення, його зміст» [15, с. 91].

У контексті дослідження потребує уваги поняття «навчальний текст», що позитивно впливає на розроблення дидактичної системи, добір текстів для опрацювання учнями початкових класів, їх адаптації (за необхідності) або створення відповідно навчальних текстів до визначеної мети.

Висновки. Отже, підсумовуючи описане, слід зазначити, що диференціація навчання – це спосіб здійснення навчальної діяльності учнів, реалізація якого відбувається завдяки підготовчій роботі й безпосередньому або опосередкованому керівництву вчителя. Диференціації навчання властивий певний тип або вид. (Диференційоване навчання ґрунтується на систематичному застосуванні різних типів, видів диференціації із урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів освіти й відмінностей між ними.)

Для ефективного застосування в освітньому процесі сучасної початкової школи диференціації роботи учнів з навчальними текстами важливим

є ретельний добір текстового матеріалу, створення класифікації навчальних текстів (на основі аналізу, порівняння й розширення існуючих класифікацій текстів), розроблення системи завдань для роботи учнів з навчальними текстами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васьківська Г. О. Генеза диференційованого навчання: дидактичний аспект. *Диференціація у шкільній освіті: історичний досвід і сучасні технології: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2018 року, м. Київ*. Київ: Інститут педагогіки, 2018. С. 16–20.
2. Великий тлумачний словник української мови. / Укл. та гол. ред. В. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
3. Дейніченко Т. І. Диференціація навчання в процесі групової форми його організації (на прикладі предметів природничо-математичного циклу) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2006. 21 с.
4. Дидактичні засади диференціації навчання в основній школі: монографія. / В. Кизенко та ін. За наук. ред. В. Кизенка. Київ: Педагогічна думка, 2012. 216 с.
5. Диференціювати. *Український словник*. URL: <https://getidiom.com/dictionary/ukrainian/%D0%B4%D0%B8%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>
6. Ділити. *Словник синонімів*. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%B4%D0%B8%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>
7. Олексін Ю. Сучасні наукові підходи до визначення сутності диференціації навчання школярів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 46. С.130–138.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота, 2012. 504 с.
9. Савченко О. Я. Сучасний урок в початкових класах. Київ: Магістр-S, 1997. 256 с.
10. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання. Львів: Каме-ня, 1998. 196 с.
11. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / За ред. М. Пентиліук. Ленвіт, 2003. 149 с.
12. Тлумачний словник української мови / уклад. А. Івченко. Харків: Фоліо, 2007. 540 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / уклад. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Ба-жана, 2007. 856 с.
14. Фруктова Я. С. Диференціація навчання в про-фільних класах біологічного спрямування (на мате-ріалах курсу «Загальна біологія») : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2003. 20 с.
15. Чепелєва Н. В. Технології читання. Київ : Глав-ник, 2004. 96 с.
16. Шевчук Л. Теоретичні засади диференціації навчання учнів початкової школи: основні аспекти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2020. № 2 (29). С. 157–167.
17. Шевчук Л. Теоретичні засади диференційо-ваної роботи учнів початкових класів з текстами: до питання про форми диференціації. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 3. С. 127–137.
18. Becker B. Differenzierung auf den Punkt gebracht! URL: <https://www.friedrich-verlag.de/differenzierung/dif-ferenzierung-auf-den-punkt-gebracht/>
19. Bönsch M. Erfolgreicheres Lernen durch Diffe-renzierung im Unterricht. Braunschweig: Westermann Schulbuch. 2009. 238 p.
20. Heymann H. W., Brüning L., Saum T., Vinzen- tius Ch., Lau R., Böller S. Differenzierung – Zugänge, Umsetzungsmöglichkeiten, Lehrer-Rolle. URL: https://studienseminar.rlp.de/fileadmin/user_upload/studiense- minar.rlp.de/bb-nr/paed-fundst/2011/AGL_03_11.pdf
21. Saalfrank W.-T. Differenzierung. *Unterricht sehen, analysieren, gestalten*. / E. Kiel (Hrsg.) Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt, 2012. S. 65-97.
22. Smutny J. F., von Fremd S. E. Differentiating for the Young Child. Teaching Strategies in Content Areas (K-3). Thousand Oaks, California: Corwin Press, Sage Publication Company, 2004. 280 s.
23. Grzegorzewska S. Różnicowanie kształcenia w klasach początkowych. Kraków: Oficyna wydawnicza «Impuls». 2009. 310 s.
24. Więckowski R. Problem indywidualizacji w nauczaniu. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossoliń- skich, 1973. 235 s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025
Дата публікації: 20.11.2025